

BIBLIOGRAFSKI IZVORI ZNANJA NA NOVIM MEDIJIMA

DAMIR BORAS

(Filozofski fakultet, Zagreb)

Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb),

NENAD PRELOG

(Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb

Ministarstvo vanjskih poslova)

SAŽETAK. Suvremena enciklopedija osim objašnjavanja činjenica nastoji iscrpno dokumentirati kako se došlo do nekih spoznaja, a vrlo često nudi i različite putove dolaženja do istih podataka. Distribucija znanja putem Mreže daje mnogo novih uloga bibliografijama. One i dalje služe u procesu istraživanja i pripreme građe potrebne za rad na enciklopedijama i leksikonima; no bibliografija se pojavljuje na Mreži ne samo kao popis djela koji ponajprije interesira knjižničare i znanstvenike već i kao skup veza od znanja k izvorima. Ideja nove enciklopedije na Mreži polazi od toga da je od svakog mjesta (odnosno pojma) pronađenog u nekom tekstu moguće pretraživati što je o tome napisano (tko je i kada o tome pisao), a mogući su i drugi načini stvaranja novih cjelina.

1. Enciklopedija i veze k izvorima informacija – ljudi

Oduvijek se enciklopedički rad temeljio na iscrpnim bibliografskim istraživanjima i iako to često nije na prvi pogled vidljivo tijekom čitanja krajnjeg rezultata rada (tek manji dio enciklopedijskih izdanja uz članke daje i popis najvažnijih djela koja su poslužila kao izvor za pisanje teksta, odnosno upućuje na dodatne informacije o toj temi; to je u pravilu moguće pronaći tek kod duljih, sintetskih pregleda ili makropedijskih cjelina), i nestručnjaku je jasno da je za desetak redaka objavljenog teksta često trebalo pročitati nekoliko desetaka primarnih i sekundarnih publikacija.

Veza koja se uspostavlja između sadržaja članka i bibliografskih izvora višestruke je prirode i često mijenja smjer te pokazuje cikličke karakteristike, jer autor i korisnik mogu i po nekoliko puta biti upućivani na relevantne izvore literature u pojedinim fazama pripreme teksta odnosno njegovu korištenja.

Ta se veza može uspostaviti na razini autorstva – ako je predmet obrade pisac, znanstvenik, novinar i sl., tada nam je bibliografija njegovih djela neposredan izvor podataka (naslovi i drugi relevantni podaci o najvažnijim /objavljenim/ djelima), odnosno dio bibliografskih podataka bit će uvršten u tekst. Broj bibliografskih jedinica jasno je definiran autorovom produktivnošću, pa iako je izrada bibliografije uvijek istraživački zadatak koji u našim uvjetima uglavnom završava s novootkrivenim djelima, ipak je riječ (barem kada je predmet interesa netko tko više ne publicira) o konačnom broju djela.

Drugačiji je stupanj povezanosti – da upotrijebimo isti primjer – kada je neki autor (pisac itd.) predmet obrade, a bibliografija djela o njemu služi kao izvor podataka – podjedna-

ko za pripremu članka kao i za eventualno korisnikovo proširivanje znanja o tom autoru. U ovom slučaju naravno broj bibliografskih jedinica nije ničim propisan, obično se navodi ono što predstavlja ključna odnosno tzv. »jezgrena« djela (»core literature«), no iako je u takvom tipu djela moguće provjeriti najvažnije podatke pa i stavove o autoru, ona su u pravilu važnija za one koji pripremaju tekst, dok za korisnike koji žele saznati više, posebno iz različitih specijalnih područja, ključna djela mogu poslužiti tek kao posrednici (ako sadrže detaljnije bibliografije djela o traženom autoru).

Poseban oblik koji na neki način spaja ove dvije vrste veza jest neko autobiografsko djelo koje se javlja i na razini autorstva, a istovremeno može poslužiti i kao važan izvor podataka o samom predmetu obrade.

Kada je predmet članka neko (recimo umjetničko) djelo, roman, opera ili slika, lik iz filma ili zgrada muzeja, tada je veze moguće naći na obje razine, bilo upućivanjem na bibliografiju autora djela, bilo povezivanjem s onim bibliografskim jedinicama koje obrađuju tu temu. Konačno, na razini izvedbe djela (što je posebno važno u reproduktivnim granama umjetnosti, od drame do opere i glazbe) važno je uspostavljanje veza s izvođačima, a to je mnogo slojevitiji proces jer zahtijeva detaljnu analizu sadržaja kako bi se uspostavile veze sa svima koji su sudjelovali u realizaciji, od glumaca i pjevača do dirigenta, redatelja, scenografa, snimatelja i mnogobrojnih drugih koji pridonose realizaciji odnosno polažu pravo na dio autorstva.

2. Enciklopedija i veze k izvorima informacija – pojmovi

Veći se problemi javljaju kada predmet članka više nije autor, već neki fizički ili mi-saoni pojam, stvar, životinja ili biljka, grad ili država, naziv institucije ili povijesni događaj, epidemija neke bolesti ili problem odnosa država u nekoj regiji.

Mogućnosti uspostavljanja veze između nekog pojma i djela koja o tome govore gotovo su neiscrpne. Još se uvijek najviše koriste različite metode ključnih riječi (kojima je netko opisao sadržaj dokumenta), odnosno automatsko generiranje svih riječi iz teksta dokumenta i usporedba (ključnih ili svih riječi) s traženim pojmom. Problemi koji se pritom javljaju već su toliko puta obrađivani u literaturi iz područja informacijskih znanosti da tome zaista ne treba na ovome mjestu poklanjati previše prostora. Tek ćemo spomenuti čuveni tekst T. Berners Leeja koji se smatra »ocem« Weba i koji među ostalim kaže i ovo: »Ključne riječi su općeprihvaćen način pristupa onim podacima kojima ne možemo odrediti točnu lokaciju. No problem ključnih riječi je u tome što dva čovjeka gotovo nikada neće odabrati iste ključne riječi obrađujući isti dokument. Prema tome, ključne riječi najviše koriste onome tko zna tehniku obrade, a ne nekom korisniku sa strane.«

Usporedba sa svim riječima iz nekog dokumenta naravno da će uspostaviti velik broj nepotrebnih veza jer će se traženi pojam pojaviti možda potpuno slučajno, odnosno bez ikakve relevantnosti za problem koji želimo pobliže istražiti. Osim toga, ovaj bi način pretpostavljao digitalizirane tekstove svih djela koje čine bibliografski fond (jer same riječi iz naslova djela ne mogu dati pouzdani odgovor) a to će sigurno još niz godina biti utopija.

Osim uspostavljanja direktnih veza danas se uglavnom koriste različite posredne tehnike koje se u knjižničarstvu i u dokumentaristici uglavnom svode na korištenje pojedinih klasifikacijskih sustava, dok se u enciklopedičkom radu često koriste podjele na »struke« (to je

uostalom i kriterij podjele poslova uređivanja i pisanja članaka...). U pretraživanju (posebno enciklopedija na novim medijima) koriste se često i vremenska (»timeline«) odnosno prostorna povezanost (karte) te povezanost na temelju pripadanju istom »području« ili »stilu« ili »školi«. Budući da malo autora unaprijed označava svoja djela u odnosu na ove kriterije, jasno je da sve ovisi o obrađivaču. Ako je kojim slučajem riječ o istom čovjeku, tj. ako ista osoba svrstava u unaprijed određene skupine i pojmove i bibliografske jedinice, tada će sve biti u redu, no to gotovo nikada nije slučaj.

Jasno je da se opisu sadržaja informacije danas pridaje često i više pozornosti nego samom sadržaju i taj će se trend u budućnosti ne samo nastavljati već i povećavati. Osnovno će proturječeje i dalje postojati između posrednika i korisnika, a bitno je shvatiti da sve veći broj načina pretraživanja informacija zahtijeva i sve detaljniju i kompleksniju obradu svake jedinice koja bi mogla/trebala biti pronađena. Kad god je to moguće to bi trebao učiniti sam autor dokumenta – jer on ipak najbolje poznaje sadržaj i može najbrže ocijeniti srodnost odnosno pripadanje pojedinoj skupini (bez obzira na to je li riječ o disciplini ili stilskom području itd.) koja će olakšati snalaženje budućem tražitelju. No iskustvo nas uči da većina autora nije bila u stanju, a niti je za to i danas spremna, posvetiti taj nužni minimum vremena koji je potreban za dokumentarističku i inu obradu svojih djela pa će to i dalje predstavljati velik problem za sve koji rade u ovom području.

3. Nove ili stare asocijacije

Suvremena enciklopedija na novim medijima, osim objašnjavanja činjenica, nastoji iscrpno dokumentirati kako se došlo do spoznaja objavljenih u tekstu, no sve češće nudi i različite putove dolaženja do istih podataka. Vanevar Bush je još prije više od pola stoljeća pisao: »Čovjekovo mišljenje operira s pomoću asocijacija. Ako je dohvaćen jedan pojam, mozak može smijesta skočiti na sljedeći koji mu nudi sustav asocijacija u skladu sa zamršenom mrežom tragova koje se nalaze u stanicama pamćenja.«

Pojavom hiperteksta Bushove su vizije postale stvarnost, a Web koji sadrži (iako naravno nitko ne zna točno koliko) nekoliko milijarda različitih dokumenata, teorijski pruža mogućnost stvaranja beskonačno mnogo veza, odnosno upućivanja korisnika s bilo kojeg dokumenta na sve one ostale koji imaju (ili se to barem može pretpostaviti) ikakav odnos prema temi našeg interesa. Osim tekstualnih informacija, asocijacije se mogu odnositi i na druge medije, od fotografija, crteža, animacija ili videa, pa sve do govora, glazbe ili različitih drugih zvukova.

No i u toj naizgled bezgraničnoj mogućnosti koju nude nove informacijske tehnologije i novi jezici za opis dokumenta ipak postoje mnoga ograničenja. Asocijacije su često stvar i posljedica širih kontekstualnih odnosa i u pravilu pretpostavljaju (odnosno imaju smisla) mnogo znanja kod korisnika kojima su namijenjene. Sliku u pozadini treba prepoznati, a taktovi glazbe neće kod svih čitatelja/gledatelja/slušatelja Weba (budući da je riječ o multi-medijском iskustvu više ne možemo rabiti izraze koji su bili namijenjeni korisnicima samo jednog načina prezentacije informacija...) pobuditi ista sjećanja.

Možda je upravo glazba najbolji primjer: asocijacije možemo tražiti na razini

- naslova pjesme
- teksta (odnosno nekih dijelova teksta)
- stila glazbe

- imena (naziva) stila glazbe
- imena izvođača (solista ili sastava)
- imena pojedinih izvođača
- imena kompozitora ili autora teksta
- nekog događaja povezanog s izvođačem, kompozitorom i sl.
- imagea koji ima izvođač.

U takvom bogatstvu putova vrlo je teško unaprijed ponuditi sve moguće veze, svaki je korisnik neponovljiva osoba sa svojim razlikama i svojim prioritetima pa je pokušaj unaprijed stvorene mreže asocijacija ponuđen kao gotov model namjerniku ipak više zamka za one koji nisu previše kreativni no rješenje kojemu treba težiti.

4. Tko će pronaći i provjeriti podatke o izvorima?

Jedan od najvažnijih problema u distribuciji znanja jest točnost i provjerljivost podataka, a on se danas na potpuno nov način pojavljuje u enciklopedijama i ostalim oblicima nakladništva na novim medijima. S obzirom da informacije sve brže zastarijevaju, susrećemo se i s izdanjima koja se neprestano ažuriraju kako bi u trenutku objavljivanja (bez obzira na kojem mediju) dala što precizniju i točniju informaciju.

Taj oblik nakladništva obično se naziva »tisak na zahtjev« (»print on demand«). Problem citiranja djela koje se tako objavljuje je golem: za nekoliko sati/dana/mjeseci tog sadržaja više neće biti, ili će biti na drugom mjestu, ili će biti izmijenjen.

Ted Nelson je prije tridesetak godina pisao o »...magičnom mjestu koje pamti ukupno znanje u kojemu ništa nije prepušteno zaboravu. U njemu ne postoji pojam brisanja – jednom pohranjeni odnosno objavljeni dokumenti postoje zauvijek...« Nelson je tom svojem nikada do kraja izgrađenom sustavu koji je koristio tadašnje računalne (s današnjeg stajališta izrazito primitivne) resurse dao ime Xanadu. Ideja Xanada odavno je izgubljena, međutim jasno je da bi trebalo razmisliti o načinu kako će se moći uspoređivati različite verzije dokumenata, treba li čuvati sve verzije (zajedno s točnim vremenom promjena) kako bi se moglo uputiti na (tada postojeću) verziju dokumenta; ili će i pojam citiranja nužno morati promijeniti svoje dosadašnje značenje.

Nove informacijske tehnologije tako sve ozbiljnije mijenjaju definicije temeljnih pojmova. Iako se danas razmjerno često javlja pojam virtualne knjižnice, rjeđe se koristi »virtualna bibliografija«, iako je načelo virtualnosti podjednako blisko (ako ne i bliskije) upravo bibliografiji.

Prvo ćemo razmotriti neke moguće definicije virtualne knjižnice. Ne tako davno bilo je dovoljno reći da se pod virtualnom knjižnicom razumijeva kako su podaci o djelima te eventualno i sam tekst dokumenata pohranjeni u računalno čitljivu obliku te dostupni (bilo putem posebnih ili javnih mreža) širokom krugu korisnika. Danas se virtualnost promatra ponajprije kao potencijal, pa se stoga nerijetko navodi da je virtualna knjižnica zapravo kolekcija dokumenata povezana nekom zajedničkom karakteristikom dostupna bilo s pomoću preglednika (»browsera«) ili pretraživača (»search engine«). Dakle, govorimo o knjižnici koja se svaki puta iznova stvara na naš zahtjev, odnosno nastaje izdvajanjem dokumenata iz nekoga dostupnoga većeg skupa.

Knjižnice su tako postale sustavi koji udaljenim zajednicama korisnika osiguravaju cjelovit pristup velikim i organiziranim kolekcijama znanja. Korisnik može ne samo pristupiti znanju, već ga može i reorganizirati u skladu sa svojim potrebama. Bitno je da su informacije sakupljene i organizirane na način da mogu odgovoriti svim eventualnim načinima njihova korištenja (i povezivanja) koje će načiniti tek korisnik.

Ako prihvatimo taj pristup, onda je jasno da se i virtualna bibliografija »rađa« s korisnikovim odabirom pojma. To je u pravilu popis djela koji nastaje upućivanjem na izvore, bez obzira na to je li kao ključ veze bio odabran autor, kvalifikativ autora, nakladnik, tematsko razdoblje, disciplina odnosno struka i tako dalje i tako dalje.

S vremenom će enciklopedije i bibliografije u odnosu na svoju virtualnost postajati sve sličnije. Struktura znanja i način prezentacije informacija u gotovo svakom području bitno će se promijeniti, ponajprije kao odgovor na sve veći broj sve različitih načina na koje se prikazuju i prenose informacije korisnicima. Od svakog mjesta (odnosno pojma) pronađenog u nekom tekstu bit će moguće pretraživati što je o tome napisano (tko je i kada o tome pisao), a bit će omogućen i suprotan smjer pretraživanja – od djela k rječnicima i enciklopedijskim definicijama svakog od pojmova koji se pojavljuje u nekom djelu.

Na kraju treba samo malo izmijeniti stari Ranganathanov poučak: korisnik čini knjižnicu...

LITERATURA

Bush, V. (1945) *As We May Think*. Atlantic Monthly, 176, str. 101–108

Nelson, T. H. (1967) *Getting it Out of Our System*. u: »Information Retrieval: A Critical Review«, G. Schechter, ed. Thomson Books, Washington D. C., str. 191–210

Berners-Lee, T. (1989) *Information Management: A Proposal*. CERN, Geneva

Berners-Lee, T. (1994) *The Dream Behind the Web*. <http://www.w3.org/People/Berners-Lee/ShortHistory.html>

BIBLIOGRAPHIC SOURCES OF KNOWLEDGE ON NEW MEDIA

SUMMARY. Apart from explaining facts, the new encyclopedia is intended to document thoroughly in order to make certain insights possible, and often presents various ways of getting to the same data. The distribution of knowledge over the Internet adds many new roles to bibliographies. They are still used in the process of research and preparation of the materials necessary for the work on encyclopedias and lexicons; apart from that, bibliography is on the Net not only as a list of works interesting to librarians and scientists, but also as a set of links connecting knowledge with sources. The idea of a new encyclopedia on the Net is based on the fact that any place (that is, any term) found in a text may be used as a starting point from which one may search for everything written about it (who had written about it and when), and other ways of creating new wholes are also possible.